

Оригиналан научни рад

UDK 314.7(497.11)
Original scientific work

Зора Живановић

**ПОЛАРИЗАЦИОНО ДЕЛОВАЊЕ ОПШТИНСКИХ
ЦЕНТРА НА РАЗВОЈ ОКРУЖЕЊА***

Извод: У раду је испитиван поларизациони утицај општинских центара на развој окружења, анализом индикатора дефинитивне и дневне миграције становништва. Резултати спроведене анализе (миграционог салда дефинитивних пресељавања, удела досељених у општински центар у укупном одсељеном са општинске територије, броја дневних имиграната у општински центар, односно њиховог удела у активном становништву центра) генерално потврђују правилност да демографска величина центра детерминише интензитет његовог утицаја на развој окружења, али указују и на неке изузетке, који илуструју специфичности појединих делова државне територије. Стога је извршено рангирање општинских центара Србије на основу интензитета њиховог поларизационог утицаја.

Кључне речи: општински центар, миграциони салдо, досељено становништво, дневна миграција

Abstract: The paper deals with the polarization influence of municipal centers on the development of environment. Level of polarization impact is measured by the level of migration i.e. attractiveness of a center for migration of population and by the number of commuters entering a municipal center. The results of the performed analysis clearly indicate that the impact of municipal centers on the development of environment increases as a result of the increase of the population.

Keywords: municipal center, migration balance, commuting

Увод

Деловање града као центра развоја у контексту преразмештаја становништва одвија се у више видова, од којих су најзначајнији (Clocke P., 1979): привлачење радне снаге и другог становништва из околног простора и појава и развој дневних миграција из околних насеља.

Индикатори о сталним и дневним миграцијама становништва и њиховим квалитативно-квантитативним особинама дају могућност прецизног одређивања степена утицаја развојних полова на регионално и интеррегионално окружење (Тошић Д., Крунић Н., Петрић Ј., 2009).

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 47006, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У том контексту дефинитивна пресељавања становништва и дневна имиграција у општинске центре Србије, као основни индикатори њиховог поларизационог деловања биће предмет анализе која следи.

Општински центри, као административно управна средишта општина, најзначајнији су развојни центри на подручју Србије, који су добијањем основних функција у области управе и администрације постали и тачке концентрације објеката јавних служби и кумулације различитих функција. На тај начин интензиван је и развој привредних делатности, у којима је у почетку запошљавано само локално становништво, а затим и становништво околних насеља. Тиме је подстакнут процес пресељавања становништва у општинске центре.

Међутим, како се процес трансфера активног становништва из примарних у секундарне, а затим у терцијарно-квартарне делатности одвијао брже од дефинитивног пресељавања становништва, створени су услови за развој дневних миграција које временом добијају просторни израз у дневним урбаним системима (Тошић Д., Крунић Н., Милијић С., 2009).

Правилност да јачина поларизационог деловања градских насеља на развој окружења зависи у многоме од њихове величине (мерене бројем становника) давно је уочена и констатована, како у иностранству тако и у домаћој литератури, пре свега у радовима Александра Вељковића и његових сарадника 1981. године, да би била потврђена и резултатима анализа спроведених за потребе овог истраживања, а која се односе на 2002. годину (због недостатка новијих података како о дневним миграцијама тако и о дефинитивним пресељавањима становништва).

Број становника општинских центара Србије креће се у распону од 452 до 221854 (Београд је изузет из разматрања, с обзиром на његову неопоредивост са осталим општинским центрима, како у смислу броја становника тако и у смислу административне поделе и организације). Иако значајна статистика у Србији не познаје категоризацију урбаних насеља на мала, средња и велика, за потребе ове анализе извршено је груписање општинских центара по основу демографске величине у три категорије: мали (до 10000 становника), средњи (10000 до 50000 становника) и велики (више од 50000 становника).

Република Србија је уређена Законом о територијалној организацији из 2007, према којем територију Србије чине следеће територијалне јединице: општине (150), градови (23) и Град Београд (тј. 174 јединице локалне самоуправе). Године 2016. још три општине су добиле статус Града. У раду ће анализом бити обухваћене само општине и Градови на подручју Војводине и Централне Србије, због недостатка релевантних података везаних за подручје Косова и Метохије. При томе, с обзиром на чињеницу да територијални обухват јединица локалне самоуправе са статусом Града одговара подручју бивших општина, биће коришћен искључиво термин општина, ради

избегавања нејасноћа које би могле настати у смислу поистовећивања градског насеља и територијалне јединице са статусом Града.

Стање досадашњих истраживања

Међузависност града и окружења, односно утицаји које град врши на своју околину и обрнуто предмет су многих научних истраживања.

Један од првих модела који се односио на дефинисање улоге насеља и насељских функција у интеграцији националних територија је Колов (J.Kohl) модел из 1841. године.

Такође, концепт градске (урбане) регије, односно зоне утицаја града, препознаје се још у Кристалеровој (W. Christaller) теорији централних места из 1933. године, као и у моделима функционалне организације простора које је 1937. предложио Леш (A. Losch).

У немачкој географији развијен је концепт Stadt Umland Regionen-a, што је урбана регија коју чини средишњи град и поље његовог урбаног деловања, у оквиру којег се, при томе разликују две зоне... (Тошић Д., 2012). Један од приоритета француске урбане географије такође се односио на истраживања везана за улогу града у регионалном окружењу. Пионирским радовима из ове области сматрају се радови Раула Бланшара и Жана Левенвила (Тошић Д., 2012).

Прва научна објашњења која су се односила на значај градова у регионалном окружењу у совјетској географији дао је В. Н. Татишћев у првој половини XVII века (Анучин В. А., 2012).

Још је Жак Будвил (Jacques Boudveville), родоначелник концепта поларизованих регија, истакао три основна начина деловања агломерацијских језгара у ширењу развојних утицаја: директно – запошљавањем радне снаге у сопственим предузећима, индиректно- релоцирањем предузећа у непосредно окружење и индуковано - развојем нових предузећа у субцентрима (Boudveville J., 1966).

Затим, у домаћој литератури везом између града и окружења, односно начинима деловања урбаних центара на околину, бавили су се бројни аутори. У урбаној географији на простору бивше СФРЈ, у прве покушај одређивања утицајног подручја града спада рад који се односио на Љубљану и њено поље утицаја (Bohinac V., 1926). Затим, утицајне сфере југословенских градова дефинисао је 1974. године Игор Вришер, социоекономске градске регије Хрватске 1986. године одредио је Милан Вреск, који град дефинише као „ жариште социјално-економске трансформације и главни иницијатор, регулатор и носилац просторно функционалних односа и веза на одређеној територији (Vresk M., 2002). Ђурић се бавио регионалним центрима и њиховим утицајним сферама у контексту утврђивања функционалног усмерења (Djuric V., 1970). Јован Илић је разматрао карактеристи-

ке функционалних односа између градова и околине, и на подручју Србије је дефинисао 44 тзв. функционално гравитациона подручја (Pis J., 1970). Проблему дефинисања утицајних подручја градова извесна пажња посвећена је и у радовима Димитрија Перишића који је истраживао законитости развоја агломерација и агломерационих система Србије (Перишић Д., 1985), Бранислава Букурова који је се бавио утицајним сферама градских насеља Војводине (Букуров Б., 1980), Олге Савић која је истраживала утицајне сфере градова у долини Велике Мораве (Савић О., 1955), односно приликом дефинисања функцијских региона¹ појединих урбаних центара (Тошић Д., 1999) итд. Такође, Србољуб Стаменковић и Милан Бачевић у уџбенику „Географија насеља“ наводе: „Са својом ужом и широм околином град је вишеструко повезан хетерогеним просторно-функционалним везама. Интензитет повезаности са околином условљен је нодалношћу града и насеобинско-функционалним одликама околине“ (Стаменковић С., Бачевић М., 1992). Градови као центри развоја били су и предмет истраживања Александра Вељковића и његових сарадника (Вељковић А., Јовановић Б. Р., Тошић Б., 1995), који наводе „У мрежи насеља развијеној на одређеном геопростору, град има вишеструку улогу. Он се испољава као центар у просторној организацији производње, размене и потрошње робе и пружања услуга, али и организације живота и рада, задовољавања потреба становништва које живи у околним насељима. Такође, град, односно градско насеље као центар у којем су концентрисане делатности, које имају својства полова развоја, се испољава и као фактор покретања, подстицања и усмеравања развоја околних насеља“ (Вељковић А., Јовановић Р., Тошић Б., 1995).

1. Миграциони салдо општинских центара – индикатор поларизационог деловања

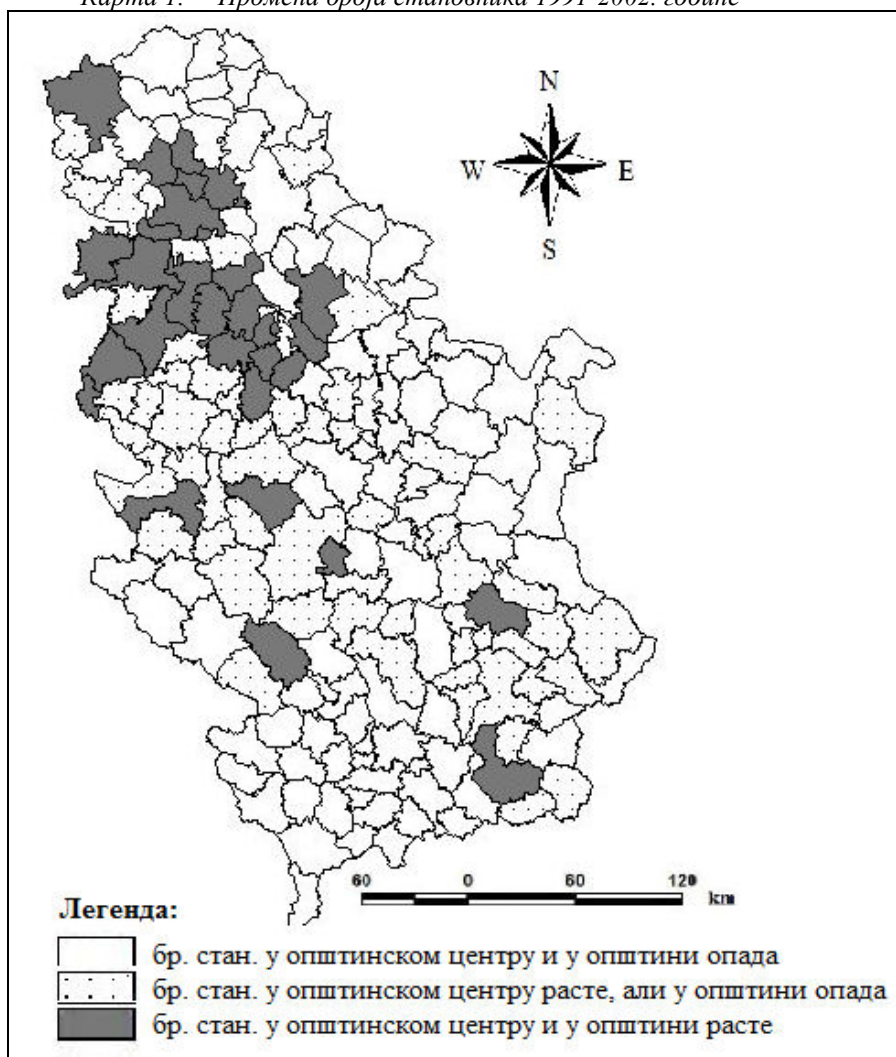
Међу анализираним општинским центрима, пораст броја становника у периоду од 1991-2002. године је евидентиран у 87 случајева. Међутим, упркос томе, свега је 34 општине које такође бележе пораст броја становника, што указује на интензитет смањења броја становника у осталим насељима општинске територије који је у 53 општине довољан да анулира повећање броја становника општинских центара (карта бр. 1).

Поред општина које у периоду 1991-2002. бележе повећање броја становника (све општине у чијим су центрима градска насеља са више од 50000 становника, изузев Крагујевца, Зрењанина, Лесковца и Врања), постоји још 40 општина у којима је миграциони салдо позитиван али општина бележи пад броја становника.

¹ Развој концепта нодалних регија и форме њиховог просторно-временског испољавања детаљно су обрађени у радовима Драгутина Тошића «Град у регији» (Тошић Д., 1999) и «Просторно-функцијске везе и односи у урбаним регијама» (Тошић Д., 2000).

Са смањењем броја становника општинских центара, смањује се број оних општина које бележе пораст броја становника као и оних чије општинске територије имају позитиван миграциони салдо. Већина општина са општинским центрима који имају мање од 5000 становника има негативан миграциони салдо, што се одразило и на мали број (свега 3) општине које имају пораст броја становника.

Карта 1. – Промена броја становника 1991-2002. године

Интензитет поларизационог деловање општинских центара на развој окружења, мерен вредношћу миграционог салда, иако на општинском

нивоу (услед недостатка података на нивоу насеља), релевантан је показатељ значаја општинског центра за развој окружења, с обзиром на чињеницу да су општински центри одредишта највећег броја унутаропштинских миграционих кретања. Са друге стране, интензивна емиграција са општинске територије управо је индикатор слабости општинских центара и њихове недовољне снаге да задрже сопствено становништво и становништво осталих насеља општинске територије.

Међу општинама са општинским центрима који су 2002. године имали мање од 5000 становника (таквих је било 45) било је свега 4 који су имали позитиван миграциони салдо (3 на подручју Војводине), док је међу општинама чији су општински центри имали од 5000 до 10000 становника већ око половина оних које је карактерисала интензивнија имиграција у односу на емиграцију. Међутим, просечна вредност миграционог салда за групу општина чији су општински центри 2002. године били са мање од 10000 становника (таквих је било 79) била је негативна, и износила – 1859 (табела 1). При томе треба имати у виду екстреме као што је Гроцка, чији је општински миграциони салдо износио чак 36208, што је значајно утицало на вредност просечног миграционог салда у овој групи општина (табела 4).

За групу општина са општинским центрима од 10000 до 20000 становника просечан миграциони салдо био је негативан (-455). Наиме, од 31 посматраних општина 14 их је имало позитиван миграциони салдо, с тим што његова вредност није прелазила 10000 становника (изузев у случају Старе Пазове, где је износила 21500). Изразито негативан миграциони салдо (где је иселавање надмашило досељавање за више од 10000) је у овој групи општина евидентиран је у Сурдулици, Куршумлији, као и Ивањици и Сјеници (таб. 3).

Од 22 општине чији су општински центри имали од 20000 до 50000 становника миграциони салдо је био негативан у Горњем Милановцу, Пироту и Прокупљу. Вредност овог индикатора у преосталим општинама кретала се у распону од 99 у Сенти до 18443 у Сремској Митровици, што је за резултат имало релативно високу просечну вредност испитиваног показатеља од 6381. Највише вредности миграционог салда и у овој групи имале су оне општине које су у непосредној близини највећих урбаних центара Србије: Београда и Новог Сада, и то: Сремска Митровица, Рума, Инђија итд. (табела 3).

Миграциони салдо свих општина са општинским центрима који су имали више од 50000 становника био је позитиван и просечно износио 25679, с тим што је у неким општинама вредност овог показатеља била веома ниска: Врање (241), Лесковац (567). Насупрот томе, највиша вредност забележна је у општинама Нови Сад, Ниш и Крагујевац, код којих се јасно може уочити правилност да висина миграционог салда расте са повећањем броја становника града, (однос ова два показатеља је константно 0,3). Међутим, у општинама са мањим бројем становника у општинским центрима (у групи великих градских насеља) ова правилност се не може јасно уочи-

ти. Напротив, постоје и неки екстреми као што је Нови Пазар, који је, иако са 54604 становника, имао вредност миграционог салда од свега 3614. У случају Лесковца и Враћа, како је већ споменуто, концентрација становништва у општинском центру још је мање значајна, тј. није успела да утиче на висину миграционог салда општине (табела 2).

На основу резултата спроведене анализе може се извести општи закључак да општине са подручја Војводине, општине у непосредној близини Београда и општине у Подрињу имају највише вредности миграционог салда. Делом се узрок оваког стања у подрињским општинама може препознати у талас досељавања са ратом захваћених подручја, док се у случају Београда и севера Србије разлози могу довести у везу са степеном укупне развијености.

Табела 1. – Поларизационо деловање општинских центара Србије, 2002.

Број станов. општинског центра 2002.	Миграциони салдо дефинитивних пресељавања, просечно	Број општинских центара у којима је удео имиграната у активном		Просечан удео дневних имиграната, у%	Просечан број дневних имиграната
		< 40%	> 40%		
<5000	-3824	25	23	41.31	879
5000-10000	743	25	10	32.15	1646
10000-20000	-455	22	6	26.85	2370
20000-50000	6381	19	3	27.99	4384
>50000	25679	16	0	25.34	12625

Извор: Посебна обрада података РЗС

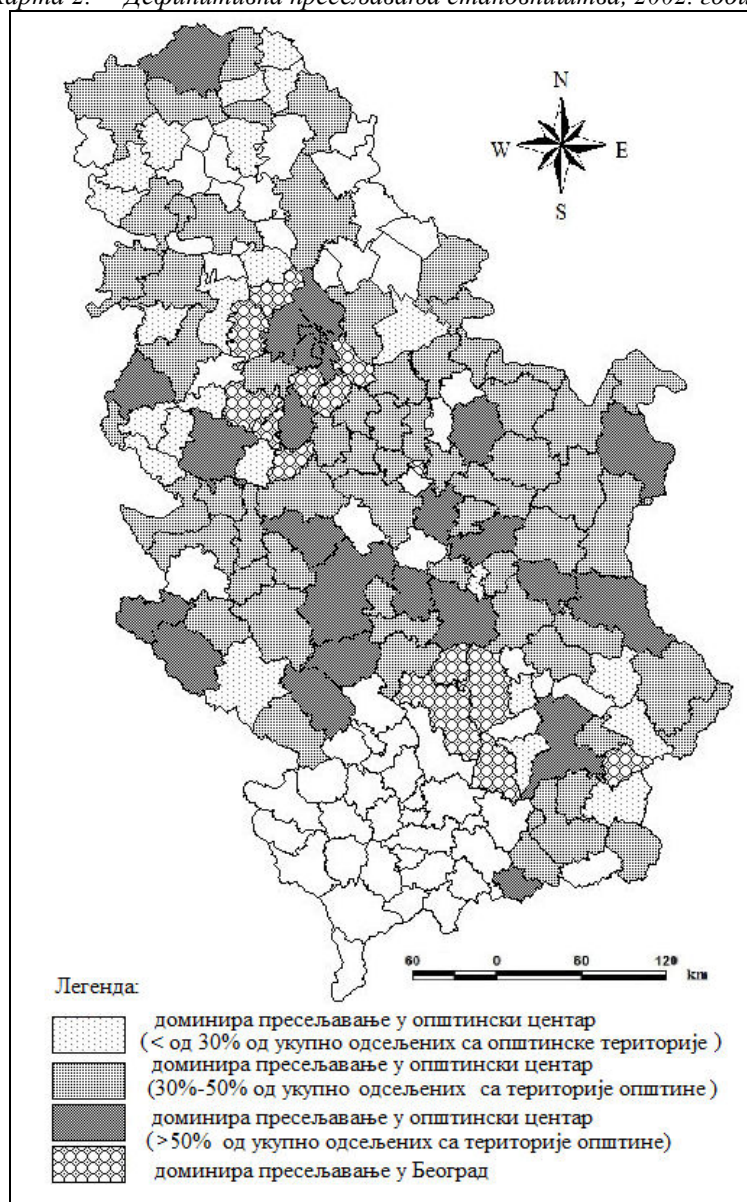
1.1 Атрактивност општинских центара за досељавање становништва са подручја општине

Одредишта миграционих токова који за исходиште имају општинске територије на подручју наше државе су у далеко највећем броју случајева општински центри (просечан удео пресељених са подручја општине у општински центар у укупном одсељеном са општинске територије износи око 35%), затим следи Београд (просечан удео пресељених са подручја општина Србије у Београд у укупном одсељеном са тих општинских територије износи око 15%), с тим што постоји 17 општина са чијих подручја је чак већи број одсељених у Београд него у општински центар (карта бр. 2).

Градска насеља са више од 50000 становника, имају висок удео досељених са општинске територије у укупном броју одсељених са исте територије, просечно око 50%. Овај удео се смањује са смањењем величине градског насеља мерене бројем становника. У општинама са најмањим општинским центрима, до 5000 становника, он износи просечно 25%, што говори о недовољној атрактивности ових градских насеља да привуку ста-

новништво непосредног окружења, које стога за одредиште бира Београд или неки од већих урбаних центара у окружењу (уколико посматрамо све општине на подручју Србије, просечан удео пресељених са подручја општине у градско насеље на подручју друге општине (а да то није Београд) у укупном одсељеном са општинске територије износи око 18%).

Карта 2. – Дефинитивна пресељавања становништва, 2002. година

На основу спроведене анализе може се извести општи закључак да је у општинама ближим Београду удео пресељених у Београд већи (на пример са подручја општине Љиг 43% укупно одсељених је досељено у Београд, а 25% одсељених је изабрало као одредиште општински центар) у односу на општине удаљеније од главног града (на пример са подручја општине Крупањ 57% укупно одсељених је досељено у општински центар а 15% одсељених је за одредиште изабрало Београд). Поред тога постоји и мали број општина у којима правци емиграционих токова нису значајно детерминисани ни атрактивношћу општинског центра ни атрактивношћу Београда, већ неког од већих урбаних центара из непосредног окружења (на пример са подручја општине Житиште одсељени ка општинском центру као и ка Београду учествују са по мање од 10% у укупном одсељеном, док је безмало сваки други одсељени за одредиште изабрао Зрењанин).

Коначно, резултати анализе миграционог салда и интензитета досељавања становништва са подручја општине у општински центар недвосмислено потврђују да поларизациони утицај општинских центара на развој окружења јача са повећањем њиховог броја становника.

2. Дневна миграција у општинске центре - индикатор поларизационог деловања

На релацији град-околина постоји стална интеракција из које произилази свеукупна трансформација геопростора која се огледа у разноврсним формама промена демографских, функционалних и физиономских обележја. У зависности од значаја функција концентрисаних у градском насељу формирају се и њихове утицајне сфере. Дневно кретање становништва користи се за детерминацију поља утицаја централног насеља (Тошић Д., Невенић М., 2007), односно као поуздан индикатор поларизационог деловања центра².

Често доказивана правилност да се, поред смањења удела дневних имиграната у запосленом становништву са повећањем броја становника центра, апсолутни број дневних имиграната повећава (Vresk M., 1998) евидентирана је и на основу резултата спроведених анализа за потребе овог истраживања. Наиме, просечан **број дневних имиграната** у групи општинских центара са мање од 10000 становника је 1209, што је упола мање у односу на просечан број имиграната у градским насељима са 10000 до

² Иако се у државама навишем степену развијености нодалност центара све мање огледа у дневној миграцији становништва на релацији рурално окружење- урбани центар, јер је модернизовање саобраћаја поспешило интензивирање дневних миграција на релацији град-град, у Србији ће се нодалност центара још дуго дефинисати на основу дневног кретања становништва из руралних у урбана насеља.

20000 становника и 4 пута мање у односу на исти показатељ у групи општинских центара са 20000 до 50000 становника, односно 10 пута мањи у односу на просечан број имиграната који свакодневно за одредиште имају градско насеље са више од 50000 становника (табеле 2, 3 и 4). Наведени подаци указују на јачање и овог вида поларизационог деловање општинских центара на развој окружења идући од општинских центара са мањим бројем становника ка већим градским насељима.

Дневни миграциони салдо општинских центра Србије је позитиван (изузев у 6 општинских центара на подручју Војводине), али у свега 50 општинских центара прелази 2000 лица, с тим што је у апсолутном броју већи је од 10000 само код 7 градских насеља и то сва са више од 50000 становника (изузев Лознице, која представља својеврстан феномен, с обзиром на чињеницу да је једно од ретких насеља које има већи број дневних имиграната који у њега долазе у односу на број активних који у њему живе. Један од разлога је свакако и неадекватно дефинисана граница градског насеља, у чију територију нису укључена приградска насеља иако са њим чине континуирано изграђену урбану целину). Такође, разлика између броја оних који свакодневно долазе у општински центар и оних који одлазе из њега већи је од 20000 лица само у Новом Саду, и износи чак 51000.

Удео дневних имиграната³ у активном⁴ становништву општинских центара смањује се са повећањем њиховог броја становника (табела бр. 1). У групи општинских центара са мање од 10000 становника значајан је број њих у којима удео имиграната прелази 40% активног и то посебно у општинским центрима са мање од 5000 становника. Тај број је знатно мањи у групи општинских центара са 10000-50000 становника док у градским насељима са више од 50000 становника таквих нема (удео имиграната у активном не прелази 40%, просечно износи 25%).

Поређења ради, наводимо резултате истраживања Александра Вељковића и његових сарадника, којим је обухваћено 52 градска насеља на подручју Централне Србије, а којима је утврђено да су 1981. године дневни мигранти учествовали са око 10-40% у укупном запосленом у град-

³ Анализа дневних миграционих система најчешће подразумева испитивање радног централитета одређеног утицајем функција центара рада на дневну покретљивост становништва, с обзиром да се на овај начин са довољном тачношћу може анализирати дата појава. Међутим, у циљу детаљног испитивања карактеристика општинских центара Србије, односно њиховог значаја за развој окружења, за потребе овог рада, укључени су и индикатори о дневној миграцији становништва заснованој на централним функцијама (образовање, трговина, јавно-социјалне службе и сл.).

⁴ С обзиром на то да пописна статистика активне води по месту становања, за потребе ове анализе у укупан број активних урачунати су и они који свакодневно долазе у посматрано градско насеље, а изузети су они који свакоднево одлазе из њега.

ским насељима на подручју Централне Србије и то: само у једном градском насељу са мање од 10%, у 11 градских насеља са 10-20%, у 20 градских насеља са 30-40%, у 16 градских насеља са 30-40% и у 4 градска насеља (10000-20000 становника) са више од 40% (Вељковић А., Јовановић Р., Тошић Б., 1995). Такође, наводимо резултате истраживања из 1981. године, на простору Хрватске по којима је удео дневних миграната у центре са више од 50.000 становника мањи од 20%, у центре са 10.000 до 50.000 становника између 20% и 50%, а у мале центре преко 50% (Vresk M., 1990). Правило да мањи градови имају већи удео дневних имиграната потврђено је и 9 година касније у раду под називом „Приједлог одређења средњих градова у Хрватској“ (Zimmermann R., 1999).

Дакле, подаци недвосмислено потврђују чињеницу да је већина малих општинских центара високо зависно од непосредног окружења и да иако мали апсолутни број запослених⁵, најчешће у администрацији, локалној управи и сл., (с обзиром на чињеницу да у таквим општинским центрима производни сектор најчешће није развијен), није могуће регрутовати из сталног становништва центра, већ је то често становништво околних насеља за које се још увек нису стекли услови за дефинитивно пресељавање.

Табела 2. – Општински центри са више од 50000 становника, 2002.

Назив општинског центра	Бр. стан.	Миграциони салдо општине	Удео дневних имиграната у активном	Број дневних имиграната	Назив општинског центра	Бр. стан.	Миграциони салдо општине	Удео дневних имиграната у активном	Број дневних имиграната
Сомбор	51471	21602	26.30	7785	Смедерево	6280	21408	26.47	8208
Нови Пазар	54604	3614	15.35	4037	Лесковац	6318	567	30.88	12484
Врање	55052	241	23.09	7395	Чачак	7269	19452	21.96	9347
Ужице	55083	8298	23.26	7039	Панчево	7708	33279	32.00	14164
Шабац	55163	18721	29.71	10563	Зрењанин	7977	25444	25.06	11756
Крушевац	57347	17387	38.33	15982	Суботица	9928	29114	20.88	11653
Краљево	58847	15646	30.39	10726	Крагујевац	14637	46905	10.42	8019
Ваљево	61035	6971	15.46	5216	Ниш	17563	61016	22.54	22254
Пожаревац	61402	14602	22.55	5048	Нови Сад	19165	117954	39.60	55565

Извор: Посебна обрада података РЗС

⁵ У тим општинским центрима често је висок удео запослених у делатностима терцијарно-квартарног сектора у укупном запосленом становништву (које је малобројно и чији је удео у укупном активном које обавља занимање врло низак), што може рефлектовати погрешну слику о развојном степену на којем се посматрани центар налази (у смислу његовог сврставања у центре са високо развијеном структуром делатности, што он реално није).

Међутим, у општинским центри као што су на пример: Сјеница, Прибој и Тутин дневни имигранти чине мањи од 10% активног становништва иако би се, с обзиром на њихов број становника, могао очекивати да-леко већи удео.

Такође, велики градови: Нови Сад и Крагујевац, упоредиве демографске величине коју прати упоредивост контингента активног становништва, и који су привукли безмало половину свих одсељених са општинске територије, имају врло различит удео дневних имиграната у активном становништву центра (свега 10% у случају Крагујевац и чак 40% у случају Новог Сада).

Табела 3. – Општински центри са 10000-50000 становника, 2002.

Назив општинског центра	Бр. стан.	Миграциони салдо општине	Удео дневних имиграната у активном	Број дневних имиграната	Назив општинског центра	Бр. стан.	Миграциони салдо општине	Удео дневних имиграната у активном	Број дневних имиграната
Лебане	10004	-5330	28.44	1532	Кула	19301	7704	46.56	2903
Мајданпек	10071	-1887	23.64	1539	Апатин	19320	8124	14.68	1321
Кањижа	10200	-1304	33.37	1951	Књажевац	19351	-5249	17.30	1871
Н. Варош	10257	-6904	18.61	1072	Лозница	19863	3659	56.46	11750
Ада	10547	1162	29.25	1635	Сента	20302	99	17.71	1659
Бела Црква	10675	-31	19.08	1048	Ђуприја	20585	3760	25.56	2929
Сурдулица	10914	-12392	24.47	1476	Младеновац	22114	6387	49.77	7359
Бујановац	12011	-4712	43.60	3305	Лазаревац	22732	7011	51.23	6555
Ивањица	12350	-10748	37.69	2997	Обреновац	23929	15335	59.99	8188
Србобран	13091	1158	10.24	518	Г. Миланов.	23982	-2661	25.97	4127
Сјеница	13130	-12143	5.45	301	Аранђеловац	24905	5840	14.27	1781
Пожега	13206	-1550	43.67	4181	Параћин	25292	4438	36.59	6048
Прешево	13426	-1261	26.16	1539	С. Паланка	25300	2791	31.97	5054
Куршумл.	13639	-13949	14.72	969	Врбас	25907	5821	31.57	4811
Ковин	14250	3571	24.08	1694	Бечеј	25976	4797	21.44	2855
Нови Бечеј	14452	-1567	12.66	796	Инђија	26247	16454	20.19	2451
Пријеполје	15031	-5963	32.36	3069	Прокупље	27673	-13295	26.15	3813
Б. Топола	16171	3106	36.70	3514	Б. Паланка	29449	12658	24.02	3889
Прибој	16209	-167	7.67	683	Рума	32229	16329	21.26	3509
В. Плана	16210	2829	31.05	2796	Јагодина	35589	9064	34.38	8263
Власотин.	16212	-6793	17.69	1403	Вршац	36623	9255	15.87	3099
Шид	16311	10100	19.07	1652	С.Митров.	39084	18443	32.83	8387
Алексинач	17171	2124	34.16	3222	Бор	39387	10773	15.38	3353
Трстеник	17180	623	46.96	6775	Зајечар	39491	11483	13.56	2798
Неготин	17758	2786	13.84	1173	Пирот	40678	-8758	15.93	3503
С. Пазова	18645	21500	36.77	3914	Кикинда	41861	4364	24.64	6091
Темерин	19216	9385	14.34	871					

Извор: Посебна обрада података РЗС

Табела 4. – Општински центри са мање од 10000 становника, 2002.

Назив општинског центра	Бр. стан.	Миграциони салдо општине	Удео дневних имиграната у активном	Број дневних имиграната	Назив општинског центра	Бр. стан.	Миграциони салдо општине	Удео дневних имиграната у активном	Број дневних имиграната
Црна Трава	563	-9540	29.28	101	Опово	4693	-237	21.10	334
Мерошина	873	-3381	72.92	560	Чока	4707	-1493	40.64	951
М. Црниће	882	-631	50.74	276	М. Зворник	4736	780	44.76	1585
Гацин Хан	1245	-10085	63.47	728	Ириг	4848	676	18.81	336
Ражањ	1537	-2645	51.92	664	Крупањ	4912	-8320	37.95	1391
Дољевац	1625	-1390	72.56	1013	Ћићевац	5094	-142	28.25	650
Мионица	1723	-3881	18.18	158	Топола	5422	-2620	32.22	1089
Жабари	1745	-1844	36.10	265	Мали Иђош	5465	637	9.50	172
БГ– Сопот	1752	-587	84.16	2890	Блаце	5465	-6223	44.82	1783
Нова Црња	1861	-3788	31.31	330	Баточина	5574	1155	30.90	958
Трговиште	1864	-8996	34.39	455	В. Градиште	5658	1875	30.71	1059
Голубац	1896	-552	34.85	338	Тител	5894	2358	20.59	573
Рековац	1930	-5890	51.77	818	Уб	6018	-4646	50.59	2482
Владимирци	2034	-4588	60.58	1079	Бач	6087	1803	23.28	710
Варварин	2198	-2498	54.26	1058	Александров.	6476	-6150	50.38	2900
Кнић	2294	-4915	44.23	617	Рашка	6619	-3726	51.43	2807
Сечањ	2647	-1430	35.42	521	Б. Петровац	6727	1455	11.66	828
Пећинци	2659	651	60.52	1596	Ариље	6744	-2591	47.83	2814
Босилеград	2702	-4398	37.86	778	Ковачица	6764	431	23.81	766
Рача	2744	-1302	48.76	1140	Димитровград	6968	-4405	11.54	408
Медвеђа	2810	-9104	30.07	454	Богатић	7350	-890	3.96	1356
Жагубица	2823	-2819	39.53	778	Сврљиг	7358	-7776	19.10	865
Бојник	3159	-5256	43.90	1008	Лапово	7422	703	16.85	
Чајетина	3162	-5534	50.55	821	Н. Кнежевац	7581	-843	19.27	680
Осечина	3172	-6151	21.14	417	Беочин	8058	3615	36.63	1549
Житиште	3242	-2299	37.29	676	Петровац	8117	470	34.27	1710
Љиг	3327	-3477	53.67	1359	БГ– Барајево	8325	6610	62.63	2755
Алибунар	3431	760	47.82	1163	БГ– Гроцка	8338	36208	52.37	2679
Лајковац	3443	-914	58.11	1412	Вл. Хан	8338	-3505	36.94	2082
Житорађа	3543	-3975	49.12	975	Сокобања	8407	935	23.83	1113
Бољевац	3784	-1952	31.67	757	Б. Паланка	8626	-9210	15.34	587
Лучани	4053	-7222	49.75	1677	С. Карловци	8839	3006	58.79	2335
Косјерић	4116	-2635	23.01	808	Тугин	9111	-7874	4.88	163
Љубовија	4130	-9693	37.05	1117	Кладово	9142	-1312	23.69	1254
Планиште	4270	-830	30.12	687	Свилајнац	9395	1136	34.75	2099
Деспотов.	4363	-2710	47.53	1464	Бајина Башта	9543	-7612	94.30	3112
Кучево	4506	-1123	36.22	1063	Жабалъ	9598	2909	19.99	777
Бабушница	4575	-15432	29.60	918	В. Бања	9877	4294	40.31	2422
Коцељева	4645	-3604	16.69	443	Опаци	9940	3304	54.68	5140
Брус	4653	-7845	43.82	1554					

Извор: Посебна обрада података РЗС

Највећи удео дневних имиграната, тј. више од половине активних чине дневни имигранти како најмање развијених општинских центара: Метрошина, Гацин Хан, Ражањ итд., тако и развијених као што су: Лазаревац, Обреновац и сл. (код ових насеља је значајан контингент дневних емиграната упућених ка Београду, који су по примењеној методологији изузети из укупног број активних).

Врло разнолике вредности анализираног индикатора (удео дневних имиграната у активном становништву центра) и немогућност његовог довођења у директну везу са бројем становника центра у неким случајевима су последица неадекватно дефинисаних граница градског насеља којом често нису обухваћена приградска насеља, која се по свим обележјима могу сматрати делом урбаног ткива. Насупрот томе, разлог неразвијености конвергентног дневног система центра у случају појединих општинских центара последица је изузетно ниског степена њихове укупне развијености.

3. Јачина поларизационог деловања општинских центара

Надаље је начињен покушај градирања јачине поларизационог деловања општинских центара, тј. њиховог разврставања на основу базних индикатора: дефинитивне и дневне миграције становништва.

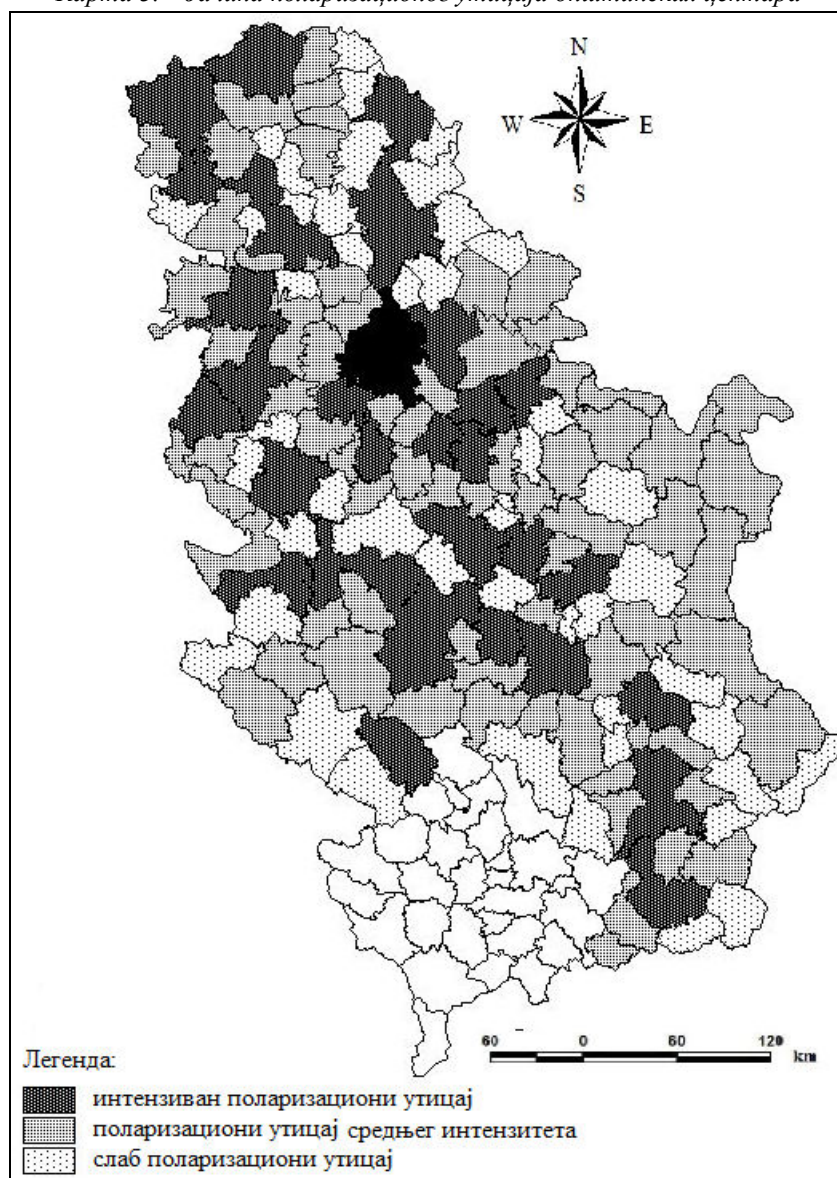
Како очекивана правилност да велики градови са великим уделом досељених у општински центар у укупном одсељеном са општинске територије имају и мали удео дневних имиграната у активном становништву центра, и обратно, није јасно уочљива⁶, градација је покушана на основу обима дневне миграције мереног апсолутним бројем дневних имиграната у општински центар (просечан број дневних имиграната ка општинским центрима у Србији износи 3296).

Табела 5. – Јачина поларизационог утицаја општинских центара

Општински центар	Бр. дневних имиграната	Удео досељеног у општински центар у односу на укупно одсељено са општинске територије	Бр. становника	Удео дневних имиграната у активном
Интензивно	више од 4000	више од 20%		више од 15%
Средње	1000-4000	више од 20%	мање од 40000	више од 30%
Слабо	мање од 1000		мање од 20000	

⁶ иако просечне вредности тог показатеља расту идући од центара са мањим бројем становника ка већим градским насељима

Карта 3. – Јачина поларизационог утицаја општинских центара

Резултати анализе показују да уколико општинске центре поделимо у три групе по броју дневних имиграната јасно се издваја:

- скуп центара интензивног поларизационог утицаја са више од 4000 дневних имиграната. Тај скуп обухвата 32 општинска центра укључујући сва насеља са више од 50000 становника, који су били одредиште најмање

20% свих емиграционих токова чије је исходиште на општинској територији.

- скуп центара поларизационог утицаја средње јачине са 1000-4000 дневних имиграната. Тај скуп обухвата 70 општинских центара, сви са мање од 40000 становника, који су били одредиште најмање 20% свих емиграционих токова чије је исходиште на општинској територији.
- скуп центара слабог поларизационог утицаја, са мање од 1000 дневних имиграната. Овај скуп обухвата 47 општинских центара, сви са мање од 20000 становника (карта бр. 3).

Закључак

На основу резултата спроведених анализа⁷ може се препознати законитост да идући од општинских центара са мањим бројем становника ка већим градским насељима:

- повећава се вредност миграционог салда
- повећава се удео досељених са општинске територије у општински центар у укупном броју одсељених са општинске територије
- повећава се број дневних имиграната у општински центар
- повећава се вредност дневног миграционог салда
- смањује се удео дневних имиграната у укупном активном становништву општинског центра

Иако резултати истраживања, генерално, потврђују зависност интензитета поларизационог утицаја центара на развој окружења од броја становника центра, извршено је класификовање општинских центара на основу броја дневних имиграната. Добијени резултати показују да поред градова са више од 50000 становника групи центара који су испољили најјачи утицај на окружење припада још 14 општинских центара, међу којима: центри општина које припадају административном подручју Београда: Лазаревац, Обреновац и Младеновац, као и центри попут: Јагодине, Ки-

⁷ Анализа података о дефинитивном пресељавању на нивоу насеља дала би знатно прецизније резултате који би свакако указали на могућност да се насеља са подручја општинске територије сврстају у две групе: она која су ближа општинском центру и која дају велики број дневних миграната, а која би истовремено требала да имају мање интензивну емиграцију, и насеља на периферији општинске територије која су миграционо неактивна, а из којих је велики број одсељених. За ове две групе насеља могло би се очекивати да прва има повољније вредности индекса старости и већи удео радноспособног становништва у укупном (из којег се могу регрутовати дневни мигранти), више вредности стопе природног прираштаја и стопе раста, док друга има неповољне вредности поменутих демографских показатеља.

кинде, Лознице итд. (карта бр. 3). Насупрот томе, регионални центри на истоку и југоистоку Србије: Бор, Зајечар и Пирот, као и општински центри: Рума, Инђија и Стара Пазова, који се налазе у пољу утицаја највећих градова Србије, односно градска насеља у пограничним подручјима: Вршац, Неготин итд., с обзором на број становника испољили су поларизациони утицај слабог интензитета.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Анучин, В.А. (1972). *Теоретические основы географии*. Москва: Мысль.
- Букуров, Б. (1980). Проблем одређивања градских насеља у Војводини, *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“*, књига 32, Београд. (51-60).
- Вељковић, А., Јовановић, Б., Р., Тошић, Б. (1995). Градови Србије-центри развоја у мрежи насеља, САНУ и Географски институт "Јован Цвијић", Београд.
- Вељковић, А. (1986). Град-пол развоја у мрежи насеља. *Саопштења* 17, ИАУС, Београд.
- Перишић, Д. (1985). *О просторном планирању*. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије
- Савић, О. (1955). *Утицајна сфера градова у долини Велике Мораве*. Београд: САН
- Стаменковић, Ђ., С., Бачевић, М. (1992). Географија насеља, Универзитетски уџбеник, Београд.
- Тошић, Д. (1999). Град у регији. *Гласник Географског друштва Републике Српске*, (4), 47-58.
- Тошић, Д. (2000). Градски центри – фактори регионалне интеграције Србије. *Гласник географског друштва Републике Српске*, (5)
- Тошић, Д., Невенић, М. (2007). Дневни урбани систем – просторни израз дневне миграције становништва. *Демографија*, (4)163-176.
- Тошић, Д., Крунић, Н., Милијић, С. (2009). Истраживање просторне организације мреже насеља у функцији израде просторног плана општина Јужног Поморавља. *Демографија* (6)
- Тошић, Д., Крунић, Н., Петрић, Ј. (2009). Дневни урбани системи у функцији просторне организације Србије. *Архитектура и урбанизам*, бр. 27, ИАУС, Београд.
- Тошић, Д. (2012). *Принципи регионализације*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет
- Bohines, V. (1926). Ljubljanska aglomeracija i njena antropogeografska medja. *Geografski vestnik* XVIII.
- Boudveville, J. (1966). *Problems of Regional Planning*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Clocke, P. (1979). *Key settlements in rural areas*. Methuen, London.
- Ђурић, В. (1970). General Approach to Functional Classification of Urban Communities in Serbia. *Geographikal Papers*, Institute of Geography University of Zagreb. Zagreb.
- Илић, Ј. (1970). Karakteristike funkcionalnih odnosa izmedju gradova i okoline sa posebnim osvrtom na Srbiju. *Stanovništvo*, (8)
- Vresk, M. (1998). Sateliticazija splitske aglomeracije, *Hrvatski geografski glasnik* 60.

- Vresk, M. (1990). Struktura dnevnih migranata zaposlenih kao pokazatelj razvijenosti dnevnih urbanih sistema Hrvatske, *Hrvatski geografski glasnik* 52.
- Vresk, M. (2002). *Grad i urbanizacija, Osnove urbane geografije*. Zagreb: Školska knjiga
- Zimmermann, R., (1999). Prijedlog određenja srednjih gradova u Hrvatskoj, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zagreb.

Zora Živanović

**POLARIZATION ACTION OF MUNICIPAL CENTRES TO THE
DEVELOPMENT OF ENVIRONMENT**

Summary

The results of the performed analysis clearly indicate that, going from municipal centers with a smaller population to larger urban centres:

- increases the value of net migration
- increases the share of immigrants from the municipal areas in municipal center in the total number of emigrants from the municipal areas
- increases the number of daily immigrants in the municipal center
- increases the value of the daily net migration
- reduces the share of daily immigrants in the total aktiv population of the municipal center